

Ольга СКУС,
orcid.org/0000-0001-5063-451X
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
solhav2018@gmail.com

Мирослава ПЕРЕСУНЬКО,
магістр історії
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
0960075980@gmail.com

УМАНЧАНИН МИКОЛА БАЖАН – «КАРБОВАНИХ СЛІВ ВОЛОДАР»

Серед визначних особистостей минулого століття по-особливному вирізняється відомий український громадський і державний діяч, учений, поет Микола Платонович Бажан. Він був депутатом Верховних Рад СРСР і УРСР, заступником Голови Ради Міністрів УРСР, головою Спілки письменників України, головою редакції «Української Радянської Енциклопедії».

Період його творчої та громадсько-політичної діяльності тісно пов'язаний із часом верховодства радянської влади на території України. Особистість Миколи Бажана та його діяльність, не були однозначно оцінені ні сучасниками, ні сучасними науковцями. Одні вважають його зрадником країни, підлабузником влади, інші ж з розумінням відносяться до його «маневрування» між життям і смертю, між «замовленими» текстами і Соловками, називаючи «недостріляним відродженням». Саме в цій неоднозначності визначення ролі митця в розвитку історії України і полягає основна актуальність даної теми дослідження.

У статті розглянуто ранню творчість поета, виокремлено певні аспекти, які впливали на становлення його світоглядних та наукових поглядів, і безпосередньо відбивалися в творчій діяльності поета. До таких аспектів насамперед належить родинне виховання, з дитинства привита любов до класичної літератури, що заклало основи культурницьких та наукових вподобань поета. В наступні роки життя Миколи Бажана вагомий вплив на його світоглядну позицію мала культурна сфера УРСР, що діяла в чітко окреслених партійною ідеологією рамках марксистсько-ленінської ідеологічної доктрини. Також, вагомий вплив на поета мали товариські зв'язки з іноземними діячами культури, особливо західноєвропейських країн, що давало змогу переймати у них найкращий культурний і науковий досвід, і ретранслювати його у власній діяльності.

Висвітлена, державно-політична діяльність Миколи Бажана на посаді заступника Голови Ради Народних Комісарів (РНК) УРСР, яка припала на післявоєнний період, що безпосередньо позначилося на основних напрямках його діяльності. Процеси евакуації та допомоги постраждалим, а також відновлення бібліотек, музеїв та закладів освіти, були пріоритетними завданнями в громадсько – політичній діяльності Миколи Бажана. Будучи головою правління Спілки письменників України під час хрущовської відлиги порушив перед ЦК КПУ питання про реабілітацію репресованих письменників.

З'ясовано, що Микола Бажан зробив неоціненний внесок у становлення і розвиток української енциклопедистики. Він провів колосальну роботу по створенні Української Радянської Енциклопедії, починаючи від ідеї і завершуючи багатотомними перевиданнями. Справа видання загальної енциклопедії, а також галузевих видань – стала справою життя поета, він до останнього подиху переймався роботою редакції, самостійно відбирав статті та редагував видання. Його праця неодмінно заслуговує поваги та детального вивчення.

Також, варто відміти, що паралельно Микола Бажан працював і на літературній ниві, налагоджуючи зв'язки з літераторами із-закордону. Факт обрання Миколи Бажана на посаду віце-президента Європейської Спілки Письменників засвідчив високий авторитет академіка як в СРСР, так і за його межами. У період роботи Миколи Бажана в ЄСП відбулися важливі зміни, які справили вплив на покращення взаємовідносин між культурними елітами Радянського Союзу і Західної Європи.

Ключові слова. Микола Бажан, Умань, футуризм, Спілка Письменників України, Українська Радянська Енциклопедія.

Olga SKUS,
orcid.org/0000-0001-5063-451X
Ph.D. (History), associate professor of History of Ukraine Chair,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
(Uman, Ukraine)
sohvav2018@gmail.com
Myroslava PERESUNKO,
Magistr of history Pavlo Tychyna
Uman State Pedagogical University,
(Uman, Ukraine)

UMAN RESIDENT MYKOLA BAZHAN – «THE MASTER OF MEASURED WORDS»

A famous Ukrainian public and state figure, scientist, poet Mykola Platonovych Bazhan stands out among the prominent personalities of the last century. He was a deputy of the Supreme Soviets of the USSR (the Union of Soviet Socialist Republics) and the Ukrainian SSR, deputy chairman of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, chairman of the Writers' Union of Ukraine and head of the editorial office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia.

The period of his creative and socio-political activity is closely connected with the time of Soviet power leadership on the territory of Ukraine. Mykola Bazhan's personality and his activity were not unequivocally evaluated by either contemporaries or modern scientists. Some people consider him a traitor to the country, a flatterer of power, while others understand his "maneuvering" between life and death, between the "ordered" texts and Solovki, calling him "nedostriliane vidrozhennia" (a term which is used to represent a group of writers who avoided repressions and glorified the greatness of the Ukrainian word). It is the ambiguity in the determination of the artist's role in the development of Ukrainian history that determines the main topicality of this research theme.

The article considers the early creative work of the poet, highlights certain aspects that influenced the formation of his worldview, scientific views and were directly reflected in a poet's creative activity. Such aspects include, first of all, family upbringing, an instilled love of classical literature from the childhood, which laid the foundations of poet's cultural and scientific preferences. In the following years of Mykola Bazhan's life, the cultural sphere of the Ukrainian SSR had a significant influence on his worldview, operating within the framework of the Marxist-Leninist ideological doctrine, clearly defined by party ideology. The poet was also significantly influenced by friendly relations with foreign cultural figures, especially from Western European countries which allowed him to adopt the best cultural and scientific experience and reflect it in his own activity.

Postwar state and political activities of Mykola Bazhan as the deputy chairman of the Council of People's Commissars (CPC) of the Ukrainian SSR directly influenced the main areas of his activity. The processes of evacuation and assistance to the victims, as well as the restoration of libraries, museums and educational institutions, were priorities in the socio-political activity of Mykola Bazhan. As a chairman of the board of the Writers' Union of Ukraine during the Khrushchev thaw he raised the problem of the rehabilitation of repressed writers before the Central Committee of the Communist Party of Ukraine.

It has been found out that Mykola Bazhan made an invaluable contribution to the formation and development of Ukrainian encyclopedic science. He did a tremendous job of creating the Ukrainian Soviet Encyclopedia starting with the idea and ending with multi-volume reprints. A matter of publishing a general encyclopedia, as well as branch editions, became the matter of the poet's life, he was preoccupied with the work of editorial office until his last breath, he selected articles and edited publications independently. His work certainly deserves respect and detailed study.

It is also worth noting that at the same time Mykola Bazhan worked in the literary field establishing contacts with writers from abroad. The fact that Mykola Bazhan was elected the vice-president of the European Writers' Union testified to the academician's high authority both in the USSR and abroad. In the period of Mykola Bazhan's work in European Writers' Union important changes took place which had an impact on improving relations between the cultural elites of the Soviet Union and Western Europe.

Key words: Mykola Bazhan, Uman, Ukrainian Writers' Union, Ukrainian Soviet Encyclopedia.

Постановка проблеми. ХХ століття увійшло в історію, як час переломів, звершень і здобутків. Жодне століття не було таким насиченим подіями, які кардинально змінювали світ, кроїли його географію та ідеологію, змінювали

людей, формуючи нові покоління не схожі на попередні. Зрозуміло, що в таку епоху потрясінь повинні були народжуватися геніальні люди. До таких неординарних та талановитих постатей минулого століття можна віднести і Миколу Бажана. Його прийнято вважати «людиною енциклопедичних знань, невичерпної енергії», якій притаманна «масштабність історичного мислення, довершена культура словесного образу, вагомість книжкового слова, новаторство» (Голубєва, 1984: 6). Діяльність Миколи Бажана, його особистість не були однозначно оцінені ні сучасниками, ні сучасними науковцями. Саме в цій неоднозначності визначення ролі митця в розвитку історії України і полягає основна актуальність даної теми дослідження.

Аналіз досліджень. Постать Миколи Бажана, ще за часів його життя, була об'єктом зацікавлення для багатьох діячів культури та мистецтва, які видавали рецензії на його твори, писали автобіографічні нариси. Однак, твори сучасників мали більше публіцистичний, аніж дослідницький характер. У сучасному історичному часі Бажан цікавий для вивчення не лише в колі літературних діячів, а й серед істориків, адже його громадсько-політична діяльність має не менш цікаве наповнення, аніж літературна. До першої групи праць варто віднести біографічні дослідження Є. Адельгейма, З. Голубєвої, С. Крижанівського, А. Тарасенкова. При розгляді цих праць, насамперед, варто звертати увагу на високий рівень заідеологізованості та цензури, що досить таки характерно для тогочасних досліджень. Серед значної кількості сучасних науковців слід виокремити праці Агеєвої В., Костенко Н., Бондар А., Дзюби І., Жулинського М., Качанюка М., Нісонського П., Новиченка Л., Селігея П., Цалика С., Черниш А. та ін.

Вивчення джерельної бази по досліджуваній темі, дало змогу нам прийти до висновку, що Миколі Бажану, як особі не пересічній в минулому столітті, було присвячено досить багато праць. Однак, більшість літератури має більше публіцистичний характер, так як це мемуари та спогади самого поета і його сучасників. Якщо ж говорити про комплексні дослідження, то вони є, але

стосуються більше літературної діяльності Миколи Бажана і зосереджені на процесах формування його творчого стилю.

Мета статті. Комплексне дослідження державної, громадсько-політичної та науково-організаційної діяльності Миколи Бажана, його внеску в повоєнну відбудову культурного життя та освітньо-наукової сфери, ролі в налагодженні культурних зв'язків письменницьких організацій з діячами культури західноєвропейських країн і становленні української енциклопедистики.

Виклад основного матеріалу. Сама дата народження Миколи Бажана означила момент потужного історичного прискорення, стрімких змін, маніфестації української присутності у світі.

Доля дбала про багатство вражень, про пишноту історичних декорацій, у яких проходило поетове дитинство. Місто свого народження, Кам'янець-Подільський, Бажан не зрідка згадував, як тло перших фантазійних замилювань і жаских зачудувань: «Я пам'ятаю руді стіни старовинної фортеці, з ядрами в них, всадженими гарматами козацького війська Наливайка, я пам'ятаю, який жах вселяли в мене страшні постаті святих і мучеників, що в бароканському екстазі звивалися на фронтоні середньовічних і старих кам'янець-подільських костьолів, церков, будинків, там, де я жив до шести років» (Агеєва, 2018: 9).

Про уманський побут початку ХХ століття можна скласти уявлення хоча б за спогадами Надії Суровцової: «Році у 1903-му чи 1904-му я вперше побачила Умань. <...> Шлях ішов у гору. Це була Двірцева вулиця. З одного боку – вкриті сірою пилюкою дерева бульвару, великого та занедбаного, праворуч – міські цегляні будинки. Коли підйом закінчився, в очі кидався триповерховий будинок земства; ліворуч завертала традиційна для кожного провінційного міста Дворянська вулиця. <...> На майдан виходила жіноча гімназія, а проти неї стояв військовий собор, продовгувата безбарвної архітектури церква з дзвіницею.

За Суворівською вулицею був величезний військовий сад, а скраєчку тулився прегарний ампірний дімочок з колонами, балконом та мезоніном. Там жив декабрист Волконський, там було його і заарештовано. Біля будинку, дещо

глибше в садку, стояв будинок «військового зібрання», щось на зразок офіцерського клубу» (Суровцова, 1996: 20). Алла Бажан, сестра поета, також згадує цей ампірний будинок Волконського в контексті своїх дитячих вражень: «Невеличка наша вуличка забудована з одного боку, а з другого простягся глухий мур, що відгороджував колись садибу декабриста князя Волконського. <...> Яку тільки зброю ми тоді не перетягували з цього саду до себе на горище <...>» (Бажан, 1988а: 22). Це з Кам'янця й Умані збереглися враження про «українську південну провінцію»: «І ці вологі тіні садів близь маленьких колонних будиночків, і цей чебрецевий степ, і курявні дороги, і хрестаті вітряки, і вихори громадянської війни – які знані мені, які знайомі!» (Сеніна, 2008: 16). Галина Аркадіївна Поржецька-Бажан написала спогади про дитячі роки сина, і вони дають змогу відчутти родинну атмосферу, скласти уявлення про коло інтересів хлопчика з інтелігентної сім'ї початку ХХ століття. Первісток народився «в сорочці» (як годиться, її було збережено до повноліття й потім спалено) – і як тут уникнути спокуси пов'язати цей суто медичний факт, цілісність оболонки навколо тіла немовляти, яка здебільшого розривається при пологах, із відносно щасливим приділом молодого людини в роки Великого терору, коли смерть косила без розбору й жалю. Ми дізнаємося про стосунки майбутнього поета зі словами: рано навчився читати, а в п'ять років склав і гордо продекламував мамі свою першу «байку», у якій любовно акумулював усі найзужитіші українофільські риторичні загальники: «На могилі Шевченка сидить дівчина Наталка, а соловейко тьох-тьох». Мама, завзята шанувальниця вітчизняної класики (ще київською гімназисткою вона вступила в Українське земляцтво), взяла старшого сина на виставу приїжджої трупи Саксаганського (Агеєва, 2018: 12).

Історію знайомства з театром Микола Бажан описав у мемуарному есеї «У світлі Курбаса»: «Мати не могла стерпіти, щоб не піти сама, та й первістка свого не потягнути туди, де – вона знала – буде звучати живе, мистецьке українське слово. Ставитимуть «Сватання на Гончарівці»? Тим краще – хай дитина посміється... Як я пережив перші хвилини вистави, не пам'ятаю. Та

коли Стецько почав верзти свої химерні речі, а до того ще й завзято ловити на підвіконні мух, – зрозуміти і знести це було понад мої сили. Я завищав найнепрстойнішим чином. Глядачі обурились. Мати вгомонити мене не могла. Я й нині ясно пам'ятаю, як мене, зареваного, розхристаного, опанованого глибоким розпачем, соромом і переляком, розгнівана мати тягне повз ряди стільців, де сиділи високі і поважні панове, кидаючи мені чи образливі, чи заспокійливі усміхнені слова. Хоч яка разюча травма було оте моє перше відвідання театру, але мати не зреклася зробити з мене театрального аматора. Уже в Умані я дивився «Майську ніч» з Марією Заньковецькою, яка мене вразила на сцені куди менше за кругловидий місяць, що впливав на заднику декорацій з-за хмарин. Я бачив більшість вистав театру Прохоровича, який часто і залюбки гастролював в уманському круглому балагані, побудованому, як цирк, але пристосованому і для театральних вистав» (Бажан, 1982: 121).

Мати була прихильницею ліберального виховання, тож до десяти років дитина навчалася вдома й до однієї з казенних чоловічих гімназій вступила воєнного 1914-го. Це ще й рік святкування столітнього Шевченкового ювілею, події, що мусила зміцнити віру в значущість творчості, яка обдаровує такою шаною й славою. До віршування підліток долучився рано, бо ж уже 1919-го перша публікація «учня VI класу гімназії М. Б.» «Хай море зрадливе хвилює...» з'явилася в уманському тижневику «Громадське життя». Хлопець іще встиг трохи позубрити античних драматургів, та незабаром латину, а заодно й усю класичну спадщину, радянська освіта визнала непотребом. Симптоматична зміна назв, пов'язаних зі зміною влад. Чоловіча класична гімназія стала 1917 року першою Українською гімназією імені Бориса Грінченка. А вже 1920-го гімназію поймає Першою селянською єдиною трудовою школою: аж трьома прикметниками одверто задекларовано уніфікацію освіти й достосування її до потреб суто утилітарних, навіть господарських, чомусь «селянських». Нову радянську людину виховували як слухняного виконавця корисних для держави функцій і послідовно позбавляли вміння самостійно мислити й оцінювати дійсність у ширшому історичному контексті.

Уже від гімназійних років історія водномить перестала бути архітектурним тлом та легендарним романтичним переказом: на очах покоління, народженого на самому початку ХХ віку, розігралося одне з грандіозних гостросюжетних дійств. На кількох довоєнних фотографіях зафіксовано моменти облаштованого, затишного родинного життя: мама в елегантній світлій сукні з дворічною донькою на руках, батько в офіцерському строї, схожий на нього старший син, який почуватється дорослим поруч із шестирічним братом. Платон Бажан був людиною діяльною, з різнобічними інтересами, не боявся виявляти свою українську ідентичність (Агеєва, 2018: 13).

Війна раптово ввірвалася в тихе сімейне життя і змінила його, а особливо після мобілізації Платона Артемовича на фронт 1916 року. Провінційна Умань опинилася у вирі боїв і змін влади, коли індивідуальні долі мало що значили в кривавій веремії. Підполковник царської армії Платон Бажан стає військовиком УНР, його останнє звання 1919 року – старшина для доручень товариша військового міністра.

Галина Аркадіївна працює в «Просвіті», у міських виборних органах. Олесь Гончар писав у щоденнику (запис від 12 листопада 1977 року) розповідь Миколи Бажана про те, як матір «хапало навіть ЧК, потім випустило місяців через два, а подругу її розстріляли» (Бажан, 1988а: 18). Переказав у щоденнику, як Бажан розповідав «про юність, театральні захоплення, про те, як двоє червоних ведуть вулицею сірошличника і весь час б'ють. Як потрясло це. І як через місто сірі шлики відступали і батько його з ними... Трагедії юності в людині багато що пояснюють. Чи не звідти «Сліпці» й жагуче укр(аїнське) бароко? – Допомогли боротьбісти, Блакитний та інші... Якби не вони – шлях в еміграцію або в петлю (найближчий друг його юності повісився) <...>» (Гончар, 2002: 349).

Платон Артемович спершу сховався на якнайнепомітнішій посаді завідувача млина в селі Вороному, а потім утік до Криму, де жив у напівлегальному статусі й працював у геодезичному управлінні. Тож у сорок років життя безповоротно зламалося; енергійна, цілеспрямована людина (син

сільського коваля єдиний у сім'ї ціною величезних зусиль спромігся здобути освіту та зробити успішну кар'єру) була приречена на маргінальне, конспіративне існування.

У батьковій трагедії, безперечно, треба шукати витoki неодноразово варійованої у творчості Миколи Бажана теми мімікрії, маски, життя «на публіку» й у своєму колі, роздумів про несправедливий суд та невинуватого підозріливості. Насамперед привертає увагу поема 1926 року «Боєць 17-го патруля», яка визначила назву всієї дебютної збірки поета «17-й патруль». Трагічний баладний сюжет: про самопожертву, героїзм і право на помилку, зрештою, про те, що не ідеологічний, а таки моральний вибір вирішальний для особистості.

Підліток мусив якимось чином інтегрувати батьків досвід. Попри офіційну радянськість поета-лауреата, є всі підстави говорити, що українська та радянська складові його національно-культурної ідентичності аж ніяк не були згармонізовані.

Після класичної уманської гімназії майбутній поет опиняється у кооперативному технікумі. Заклад відкрили при школі, мама впрохала подбати про синицю в жмені – і син занурився в премудрості італійської бухгалтерії та історії кооперативного руху, «щоб одержати вкрай актуальне й корисне звання бухгалтера-ревізора споживчої кооперації» (Бажан, 1982: 119).

За ініціативою вчителя історії Микола Бажан разом із друзями почали збір старожитностей, на основі яких у липні 1920 р. було відкрито громадський народний музей мистецтв (згодом краєзнавчий) під егідою Повітполітосвіти. У цьому музеї, не перериваючи навчання, почав свою трудову діяльність шістнадцятирічний Микола Бажан. Перший запис у його трудовій книжці свідчить: 1920-й р. – Уманський музей Повітполітосвіти (Костенко, 2004: 18).

Умань подарувала шістнадцятирічному хлопцеві ще одне пам'ятне мистецьке враження. Йому поталанило зустрітися з найкращим українським режисером і побачити вистави наймодернішого тодішнього театру. Курбас і його театр з'явилися в Умані як вісники з іншого світу й виміру, внісши красу й

гармонію в занепану війною, спустошену, занечищену дійсність. Недарма, у своїх спогадах Микола Бажан писав: «Приїзд театру Курбаса став переломним пунктом у моєму житті. Я був захоплений всім, кожною деталлю, кожною явою, кожним злетом насичених емоціями і думками театральних вистав, що з них не пропустив я жодної. Але до спазму в серці, в горлі, в диханні був захоплений неповторною своєю музикальністю, елегантністю, красою, мистецтвом і талантом Валентини Чистякової» (Бажан, 1980: 65).

Уже по від'їзді «Кийдрамте» студійці під керівництвом Миколи Бажана зважилися поставити його композицію «Березневий каламут», до якої було включено вірші Чумака В. та Блакитного В. Для інсценізації Тичининого «Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух...» «ми продумали досить складне оформлення, яке треба було довго й марудно влаштовувати. На сцену ми притягли з першого поверху два великі дзеркала, поставили їх на східці невисоких підмостків, а перед дзеркалами звелися, піднісши руки, три хлопці. Тоді з залу об дзеркала вдарили промені досить сильних електричних рефлекторів, і тільки силуети людей з піднесеними руками можна було розгледіти крізь сліпучі відблиски. Хлопці, розподіливши рядки чи виголошуючи їх спільно втрюх, читали вірш, а піаніно сперше тихо, нишком, piano, а потім голосніше, голосно, forte, супроводжувало слова музикою Скрябіна» (Бажан, 1982: 136).

Ще однією прем'єрою стала «Смерть Тентажиля» Моріса Метерлінка, похмуре й жаске символістське дійство в мінімалістських декораціях. Успіху вистава не мала, тим паче, що в Бажана-режисера з'явився поважний суперник. У сусідній «вузловій» Христинівці (на відміну від неї, Умань уважали «кінцем світу» в тому сенсі, що залізниця з міста нікуди далі не вела) зорганізовано драмгурток під орудою енергійного Сашка Корнійчука. На півроку молодший за керівника уманської студії, шістнадцятилітній ентузіаст краще визначив горизонт очікувань своїх земляків і ставив Грінченка та інших старосвітських класиків. Побачивши тріумф Корнійчука в ролі «рудого Мусія», вдячні уманські глядачі не жаліли оплесків. Микола Бажан відчув, що треба шукати нових доріг.

В 1921 році Микола Бажан став навчатися в Київському кооперативному інституті імені професора Михайла Туган-Барановського. А от важливу мистецтвознавчу музейну практику не надто старанний пошукувач посади бухгалтера-ревізора відбув у рідній Умані.

Весною 1922 р. він захворів висипним тифом. Заледве юнак добрався до рідної Умані. «Не зрозуміло, – згадує Алла Бажан, – як тільки не загинув. Добрався додому і на порозі впав непритомний на батькові руки» (Бажан, 1988: 32).

Згадуючи початок 20-х, Микола Бажан описує своє відчуття самотності, невизначеності, нудьги, «безперспективності й отупіння» (Бажан, 1982: с. 142). Юнак наважується попросити поради у свого незмінно авторитетного Майстра. Від Курбаса Бажан почув тоді про Рільке, про творчість експресіоністів. Горизонти знову розпросторювалися, до світу поверталася його багатовимірність, десь проблискувала – хай віддалена – мета. Саме Курбас спонукав свого уманського друга до знайомства та співпраці з Семенком.

Завдяки Семенкові Бажан познайомився з Гаїною Коваленко. Вона вчилася на акторському факультеті Київського музично-драматичного інституту імені Миколи Лисенка, грала на сцені «Березоля», ходила на засідання Асоціації панфутуристів. У своєму дослідженні Ярина Цимбал, «АсКК», що Гаїна збиралася видати альманах і регулярно влаштовувала читки творів, запланованих до друку.

У київському «Більшовику» з'явилися перші Бажанові вірші та рецензії. Звернення до політичної, навіть пропагандистської поезії започаткував його «Рура-марш», опублікований у цій газеті 17 травня 1923 року. Почався «футуристичний» період у його творчій біографії.

На початку 20-х Бажан був причетним до багатьох гучних футуристських акцій. Під орудою Семенка поет почав працювати репортером київської газети «Більшовик», упродовж певного часу мало не трибуни футуристів. 1923 року вийшов «Жовтневий збірник панфутуристів».

1923-го ж футуристи заходилися створювати Жовтневий блок мистецтв. З огляду на це Бажан 20 лютого 1924 року прочитав в Умані лекцію «Жовтневий блок мистецтв і сучасні літературні організації», після якої 15 березня 1924-го було засновано Уманську філію АСККУ. На зібраннях футуристів дев'ятнадцятирічний Нік Бажан охоче виступає з доповідями, як-от «Взаємовідношення і зв'язок релігії і мистецтва», «Леф і панфутуристи» (Агеєва, 2018: 123).

1925 року Микола Бажан розпочинає роботу в харківському журналі «профспілки сільськогосподарських робітників» «Нова громада» (Бажан, 1985: 12), далі, вже під керівництвом завідувача сценарною редакцією ВУФКУ Семенка, редагує новостворений журнал «Кіно». Паралельно, юний Бажан починає писати сценарії, по декількох знято кінофільми.

1926 року виходить перша збірка Миколи Бажана – «17-й патруль», до якої увійшли твори, які були написані протягом 1922-1925 рр. Збірка була досить добре оцінена критиками, зокрема, Шахівець І. зазначає: «Збірка «17-й патруль» на фоні багатьох високо «рекомендованих» і просто рекомендованих збірок сучасних поетів, чи не єдина, що відразу приваблює читача. Автор любить трагічні ситуації, і ані трохи не нагадує отієї шаблонної патетики, що од неї мухи засипають з нудьги.» (Шахівець, 1926: 8).

Рік по тому, Микола Бажан стає членом ВАПЛІТЕ, де друкується в однойменному журналі, що викликає невдоволення Семенка. Проте вже 1928-го року Бажан розриває стосунки з «ваплітянами», що знаменує завершення його футуристської епохи.

Подальше життя Микола Бажан продовжує вже в Харкові, в якому на той час жилося по-студентськи бідно і бездомно. З житлом допоміг Семенко: «Одержавши кращу квартиру, він свою кімнатку, точніше куток у домі, де мешкали співробітники «Вістей», передав мені» (Бажан, 1985: 16).

Наприкінці 20-х поет визначився із своїми світоглядними пріоритетами, які б допомогли зберегти себе навіть під маскою, у вбранні блазня, що розважає придворних. Для нього важливим стає осмислення історії, зокрема й недавніх,

його ж таки поколінню приречених, жорстоких уроків. Проте, соціалістичний реалізм запропонував свій варіант відповіді на питання про призначення митця. Той мав виконувати соціальне замовлення. Замиритися з владою означало натомість прийняти статус держслужбовця (з усіма привілеями, але й з усіма регламентаціями та загрозами).

Упродовж якогось часу Микола Бажан завідував літературною частиною Харківської опери. Згодом кілька років «з родиною, з щойно народженою дочкою мешкав у Києві, тулився по найманих кімнатах, працював редактором і сценаристом на кінофабриці, брав участь у редагуванні журналу «Життя й революція», жив досить безладно й напружено, піддавшись дуже гірким і часом дуже солодким емоціям особистого і неособистого життя» (Агеєва, 2018: 161).

У 1929-1930 рр. з'явилися програмні поеми Миколи Бажана «Гетто в Умані» й «Сліпці», як своєрідний підсумок попереднього десятиліття. Обидва твори, що одразу після опублікування стали об'єктом погромної критики, з 30-х рр. і до недавнього часу не були реабілітовані в нас (пощастило їм лише у зарубіжній україністиці) (Кравців, 1969: 21).

У кінці 20-х і у 30-ті рр. кінематограф усе ще владно ввіходив у життя поета, займаючи в ньому «місце майже рівноправне з літературою» (Бажан, 1982: 93). За його сценаріями різні режисери зняли сім фільмів: «Алім» (1926), «Микола Джеря» (1927), «Пригоди полтинника» (1929), «Квартали передмістя» (1930), «Право на жінку» (спільно з Олексієм Каплером; 1930), «Рік народження 1917» (спільно з Лазарем Бодиком; 1931), «Марш шахтарів» (1932). Кіносценарії Бажана «Мокра пристань» (1932), «Серця двох», «Пристрасть» (обидва спільно з Юрієм Яновським; 1933, 1934) і «Катерина» (1937) залишилися на папері.

Як бачимо, Бажан і займався кіноадаптаціями літературних творів, і писав власні оригінальні кіносценарії. Чотири з цих фільмів збереглися, ми їх і сьогодні можемо переглянути, але Бажан, найпевніше, ніколи їх не дивився, принаймні після Другої світової війни. Прикро, що не вцілів найзручніший для радянської влади «Микола Джеря» – екранізація соціально-побутової повісти

Івана Нечуя-Левицького, яка міцно увійшла в канон художніх творів про соціальну справедливість і боротьбу кріпаків із панами-визискувачами (Цимбал, 2019).

Однак, з 1930 року письменник потрапив під нищівну критику. Ситуація з кожним днем погіршувалася, окрім разючої критики, її ускладнювало ще й те, що батько поета перебував на напівлегальному становищі. 1929 року навіть мати з сестрою покинули Умань. Зміни прийшли, коли столицю перенесли назад до Києва. Пролетарський аскетизм утратив актуальність, влада потребувала пишніших, саме київських декорацій, претекстів і традицій. На колишній Фундуклеївській, названій 1919 року іменем Леніна (тепер Б. Хмельницького), спішно зводили Роліт – будинок робітників літератури, де піднаглядні майстри пера мали би творити шедеври соціалістичного реалізму. Бажани розмістилися в трикімнатній квартирі на першому поверсі, яка в подальшому стала місцем постійного страху і хвилювань поета.

Микола Бажан здається був менш схильним до ролі блазня і грав з нею обачніше за інших. Однак, це не врятувало ситуацію, справа-формуляр чимдалі поповнюється. 1938-й став для Миколи Бажана роком страхітливим і щасливим водночас. У Кремлі тоді вирішилася поетова доля. Живучи в постійному очікуванні неминучого арешту, Бажан, хоч і не знав напевне, та здогадувався, що його «гріхи, і хиби, й менші вадки» (це рядки з Бажанового любовного вірша 20-х років, але влада виявляла до поетових переступів пильніший інтерес, аніж адресатка цитованого сонета) старанно облікують і заносять у книгу судного дня. Така книга давно існувала й мала назву «Справа-формуляр. Бажан Микола Платонович» (Агеєва, 2018: 174).

Постать Миколи Бажана фігурувала в кількох справах. Так, у 1935-му про причетність поета до «націоналістичного терористичного центру» допитували й ув'язненого Григорія Костюка (Костюк, 1987: 499).

Борис Антоненко-Давидович – один із небагатьох українських письменників, яким пощастило вирватися живим зі сталінського пекла. Звертаючись 15 серпня 1955 року до військового прокурора СРСР у справі

власної реабілітації, він навіть приголомшливий факт: «Следователь Проскуряков в июле месяце 1935 г. в процессе следствия положил передо мной на столе объемистую папку с надписью «Дело Миколы Бажана – Украинская военная организация» и тут же начал допрашивать меня о Бажане и читать мне клеветнические показания на Бажана других репрессированных лиц».

Йдеться про наклепи саме від «репресованих осіб». Це означає, що слідчі (не тільки Проскуряков, а й інші) отримали вказівку вибивати з підслідних компромат на Бажана. Саме вибивати, бо за умов нормального допиту навряд чи заарештований поет Марко Вороний сказав би таке: «В руководстве нашей контрреволюционной националистической организации были Бажан, Яновский, Рыльский», – хоча б тому, що ніякої організації взагалі не існувало. Проте його примусили підписати відповідний протокол. «В беседе со мной, Бажан говорил, что дальше так продолжаться не может – или фашизм, или Союз Советских Республик. Это была открытая ориентация на фашизм».

Свідчити проти Бажана – не з власної волі – довелося не тільки М. Вороному. Невдовзі необхідних «матеріалів» нагромадилося вже стільки, що 8 серпня того ж 1935 року оперуповноважений Бондаренко робить висновок: «По делу №1377... установлена принадлежность к контрреволюционной террористической организации Рыльского М.Ф., Бажана Н.П., <...> и других» (Цалик, 2005: 34).

Про належність Бажана (як, зрозуміло, і власну та інших колег) до «підпільної контрреволюційної організації, яка ставила собі за мету повалення радянської влади і встановлення фашистської диктатури на Україні», свідчив у заяві слідчому від 25 травня 1934 року близький Бажанів приятель Олекса Слісаренко. Проти Бажана неодноразово свідчить дружина меншого брата Валентина Платоновича – Жанна Бажан. Доносила вона часто, навіть нарікаючи на відсутність реагування на її звернення, темою доносу були переважно описи зібрань у квартирі Бажана його друзів і однодумців (Агєєва, 2018: 181).

Наклепи і доноси переповнювали справу Бажана. От, що з цього приводу пише Віра Агеєва: «Читання справи – формуляра на громадянина Миколу Платоновича Бажана, яку завело ДПУ 14 серпня 1929 року, викликає багато гірких роздумів. Читати гепоушний двотомник страшно: раптом діла улюбленого поета зовсім знецінять і перекреслять його слова? Ні, цього зі мною не сталося. Радше наростало співчуття до нормальної людини, якій доводилося зживатися з неперебутним страхом. Доноси часто повторюються, розрізнені факти складаються в чіткішу мозаїку. Хто що сказав, хто переповів, хто зважився на вчинок... Чекістам писали про все. І про батька – петлюрівця, і про матір – «ширу українку», яку арештувала уманська «черезвичайка.»» (Агеєва, 2018: 180).

В таких обставинах потрібно було шукати спосіб показати лояльність до радянської влади. Микола Бажан береться до перекладацької праці, з 1934-го зосередившись на поемі Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі». Як слушно зауважує Рауль Чілачава, «попри усі складнощі, що існували в творчому житті країни, художній переклад був саме тією галуззю літератури, що переживав найбільший злет і досяг вражаючих висот саме в тридцятих роках» (Чілачава, 1993: 26).

Микола Бажан досить гармонійно злився з перекладацькою справою, відкинувши на другий план навіть свою літературну діяльність. Важливим каталізатором цього духовного злиття, стала підтримка друзів із Грузії, які допомагали та всіляко підтримували поета. Так, 1934-го він приймає пропозицію Івана Кулика і вирушає до Грузії.

Протягом кількох років Бажан жив у Грузії переважно «під доброю стріхою родини» Чіковані. Склавши договір з українським видавництвом, що дозволило забезпечити родину, він зміг довгий час перебувати у Тбілісі. Потім Бажан повернувся до Києва. Майже третину перекладу було вже зроблено. Завершення перекладу вимагало повної зосередженості, і він тікає в Ірпінь, де весь поринає у свою перекладацьку роботу. Коли втома брала своє, він кидав усе і при першій – ліпшій нагоді їхав до Грузії, щоб оговтатися, відновити сили.

І от настала жадана мить – переклад великої поеми Руставелі завершено! Нарешті у грудні 1937 р. видання вийшло з друку (Костенко, 2004: 118).

Але працювати ставало все важче. Тим важче, що на нього, а також на Рильського і Яновського було організовано й видруковано справжній політичний донос. Наклепницька стаття під заголовком «Очистити літературний фронт від буржуазно-націоналістичного мотлоху» з'явилася 30 вересня 1937 р. у газеті «Комуніст» за підписом відомого письменника Івана Ле.

Складно було за таких обставин залишатися поетом, однак Бажан не полишав своєї діяльності. На запитання «Літературної газети» (1938, №5) про свої «творчі плани» на поточний рік він перелічує цілу низку задумів, які вимагатимуть від нього великого творчого напруження. «Хочеться, – заявив поет, багато і плідно працювати, щоб бути гідним сином і поетом соціалістичної батьківщини» (Бажан, 1938: 2).

Напруга наростала, нічний чорний ворон забирав ролітівських сусідів дедалі частіше. Наприкінці серпня 1938 року машина, у якій їхали Довженко й Бажан, втратила керування, а потому виявилось, що вісь керма було довкола підпиляно й зостався тільки тонкий поверхневий шар металу, який зламався при першому ж повороті – уцілілі пасажири трактували пригоду як спланований замах (Агеєва, 2018: 183).

Про пережите в наступні страшні місяці колоритно розповіла Майя Бажан: «<...> однієї ночі до батька додому хтось несподівано зателефонував, але, почувши його голос, кинув слухавку. Бажан чув од людей, що нерідко перед виїздом на арешт енкаведисти, аби не марнувати бензин, практикували такий прийом. Спочатку телефонували до своєї жертви. Почувши її голос, пересвідчувалися, що вона вдома, і тоді відразу обривали зв'язок. Тож поет скорився долі й сів очікувати нічних візитерів. Але – не їдуть. Тієї ж ночі зателефонували ще раз і знову так само кинули рурку. Після цього господар, відчувши, що починає божеволіти від напруги, втік з дому і певний час переховувався в однокласниці своєї мами по київській гімназії. Жінка мешкала

у двох невеликих кімнатках по тій самій вул. Леніна, неподалік Роліту. Потім, переконавшись, що його не шукають, він повернувся до себе і знову з жахом чекав на нічний стукіт...» (Цалик, 2010: 42).

Сум'яття було і в душі, тому що тяжкого 1938 р. прийшли до нього «нові думи, небувалі почування», які торкалися і радістю, і болем, примушували напружено битися серце. Прийшла любов – любов до останнього подиху його життя.

Ніна Лауер – майбутня дружина поета – закінчувала в той час аспірантуру при Інституті фізіології АН УРСР. Обоє були сімейними людьми. Однак, ні складнощі у стосунках, ні перші симптоми тяжкої Ніниної хвороби, які посилювалися після хвилювань на захисті дисертації, уже не могли їх розлучити.

Однак, після доносу Івана Ле поет засумнівався, чи варто їм з Ніною поєднувати свої долі? Чи має він право руйнувати її життя? Обрав розлуку, аніж гірке життя.

Рятунок прийшов неочікувано і звідти, звідки ніхто не чекав. Очевидець тих подій, Сава Голованівський пригадує «раптом було оголошено указ про перше урядове нагородження письменників, у тому числі й українських, і серед трьох увінчаних найвищою нагородою – орденом Леніна – Микола Бажан! Для всіх, а найперше для самого Бажана, це було повною і приголомшливою несподіванкою.» (Голованівський, 1988: 110-111).

Якось, – пригадує Ніна Володимирівна, – «у моїй квартирі пролунав телефонний дзвінок. Чую схвильований голос: «Мене нагородили орденом Леніна». Роз'єднанні телефонними дротами, ми плакали.» (Бажан, 1988b: 38).

А далі – безпартійного Бажана включають до делегації від республіки для привітання XVIII з'їзду партії і саме йому доручають виступити від імені делегації. Через кілька тижнів він уже сам вступає спочатку кандидатом в члени, а в 1940 р. у члени Компартії України. Тоді ж його обирають секретарем парторганізації Спілки письменників України (Костенко, 2004: 135).

З початком війни, як секретареві письменницької організації, Бажану разом із Корнійчуком – головою Спілки письменників – довелося займатися справою

евакуації людей. Також, Бажану, Корнійчуку і Ванді Василевській було запропоновано українську газету – «За Радянську Україну!»; відповідальним редактором було призначено Бажана. Друкувалася газета до січня 1943 р.

З наближенням часу звільнення України від окупантів, до республіканського уряду почали підшукувати кандидатури нових людей, для відновлення життя в країні. Миколу Бажана було обрано заступником Голови Раднаркому України. Його урядова діяльність припадає на «хрущовський період» і завершується також у 1949 р. Особливу увагу Микола Бажан приділяв Академії наук УРСР.

Що ж до літературно-творчої роботи, то і в цей час його публіцистичні статті й кореспонденції друкувалися на сторінках республіканських і союзних газет. Окремим виданням вийшла публіцистична книжка «Сини України в боях за Вітчизну» (1943). Цикл віршів «Київські етюди» Бажан писав протягом 1943-1945 рр. за збірки «Клятва», «Сталінградський зошит» і поему «Данило Галицький» 1946 р. поет був удостоєний Державної (Сталінської) премії СРСР.

У кінці 1945-на початку 1946 р. у складі делегції разом з нарокомом закордонних справ Мануїльським Д. він їде на I сесію Генеральної Асамблеї ООН, де виступає з питанням репатріації біженців (Гринько, 1964: 102).

Вільнодумство в країні стає все більш обмеженим на законодавчому рівні. Особливо це стає відчутно в період перебування в Україні Л. Кагановича. Бажанові замовили теоретично обґрунтувати зміну курсу, в результаті чого він пише нарис «До кінця розгромити і викоринити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології». Поет довго картав себе за те, що пішов на поступки владі, але в нього на той час не було іншого шляху, аніж покора.

Із завершенням урядової діяльності Микола Бажан відправляється до Грузії на «творчу реабілітацію». Там був написаний новий цикл поезії «Біля Спаської вежі», який теж був пронизаний духом політичної лояльності.

Улітку 1952 р. з'явилися грізні симптоми психологічного захворювання. З діагнозом гіпертонічного кризу він потрапив у лікарню. «Після сильного випадку спазмів судин мозку, скаржився він Симонові Чиковані, і тепер ще

при найменшій утому болить голова. Не прийшла ще вона до порядку. Працювати не можу слід ще трохи відпочити» (Костенко, 2004: 161).

Однак, післявоєнна ситуація вимагала швидкої реакції з боку інтелігенції, щоб вижити потрібно було переглянути свої погляди стосовно багатьох аспектів, зокрема історії. Так, Микола Бажан в книзі «Біля Спаської вежі» (1952) він «оспівав віковічну дружбу українського і російського народів» (Панченко, 2012).

Смерть Сталіна принесла зміни у всіх спектрах життя країни. Так, 18 червня президія правління СРПУ головою обрала Миколу Бажана. Разом з ним до складу президії увійшли Корнійчук і Рильський. В скорому часі відбувся III з'їзд письменників України, на якому Бажан з усією критичністю і точністю провів короткий аналіз стану української літературної справи, задавши вектор на творчість. Такий підхід до справ сподобався членам спілки і з'їзд затвердив повноваження Миколи Бажана на посаді голови правління СРПУ на новий термін – з 1954 по 1959 рр. Після чого поет ще більше поринає в роботу.

У листопаді 1956 р. помирає Олександр Довженко, що неабияк вплинуло на емоційний стан Миколи Бажана. Свої переживання і думи поет втілює у нових творах. Епогеєм цього часу стає цикл віршів «Міцкевич в Одесі» (Бажан, 1957). Творчість повністю захоплює Миколу Бажана і вже на IV з'їзді СРПУ (1959) він відмовляється від посади голови спілки на користь Олеся Гончара.

На тлі налагодження СРСР культурних зв'язків з іноземними країнами, в перекладацькій діяльності Миколи Бажана з'являються італійські переклади. Так, було видано антологію італійської поезії в українських перекладах під загальною редакцією Бажана.

Через активну міжнародну діяльність Миколу Бажана у 1960 р. Європейською спільнотою письменників було обрано першим віце-президентом від письменників Східної Європи. За роки віце-президентства Бажан об'їздив вздовж і впоперек всю Італію (як колись всю Грузію), обдивився всі її історико-культурні пам'ятки, познайомився з кращими людьми країни. Під впливом нових вражень від подорожей і знайомств поет створює

одну з кращих своїх книг – «Італійські зустрічі». «Жага видіння й пізнання» – так, цитуючи слова із збірки, визначив її творчий зміст академік Новиченко Л. (Новиченко, 67: 151).

У 60-ті рр. Микола Бажан цілковито віддається напруженій науково-організаційній роботі на посаді Головного редактора Головної редколегії Української Радянської Енциклопедії, Велика підготовча робота дозволила вже на початку 1959 р. приступити до безпосередньої роботи над першим томом 16-томного (як спочатку планувалося) видання УРЕ. До 1962 р. вийшла друком половина – 8 томів УРЕ-1; у наступні три роки тривала напружена робота над створенням другої половини – 9-16 томів енциклопедії.

Скороченим і оновленим варіантом багатотомної УРЕ стало видання Українського радянського енциклопедичного словника (УРЕС). З початку 1967 р. з подання Миколи Бажана була прийнята постанова про підготовку й видання ряду галузевих енциклопедичних видань. Найзаповітнішим бажанням письменника було видання Української літературної енциклопедії, яка, на жаль, почала вже виходити після смерті поета (Костенко, 2004: 196-198).

Останні десятиліття в біографії Миколи Бажана були роками особливої духовної зосередженості в усіх сферах його творчості – оригінальній поезії і перекладі, літературній критиці і публіцистиці. Одразу ж після закінчення «Чотирьох оповідань про надію» він почав писати найбільший за обсягом епічний цикл «Уманські спогади», що має понад півтори тисячі рядків. Бажан повертається до років своєї юності, яка співпала з першими роками встановлення радянської влади і громадянською війною на Україні.

Постійне ядро академічної діяльності Бажана складала його праця в головній редакції УРЕ. Однак надзвичайно важливою ланкою цієї діяльності була також літературна критика і публіцистика й інша видавничо-редакторська робота.

У 60 - 80-ті рр. Бажан багато зробив для розвитку книговидавничої справи на Україні (Черниш, 1987: 12). Під редакцією поета побачили світ твори з української, грузинської, єврейської, польської літератури. Бажан стояв біля

витоків багатотомної «Бібліотеки української літератури» (БУЛ), своєрідного продовження союзної «Библиотеки всемирной литературы» (БВЛ).

Протягом 1976 - 1977 рр. у журналі «Вітчизна» Микола Бажан опублікував свої нові оригінальні твори – цикл інтимно-філософської лірики «Повіття доріг» і ліро - епічний філософський цикл «Нічні концерти», які разом увійшли до останньої його поетичної збірки «Карби» (1978).

Мистецтво поєднувати філософію індивідуальності з філософією історії Микола Бажан яскраво продемонстрував і в останній своїй книжці мемуарної і літературно-критичної есеїстики «Думи і спогади» (1982).

Безліч хвороб день від дня знесилювали тіло поета, але не зламали його залізної волі і духовної енергії. В останні роки його життя ця героїчна боротьба могутнього духу зі смертельно хворим тілом не могла не потрясати.

Ніжним, щемливим, сердечним почуттям пронизані останні ліричні вірші Бажана, написані за кілька місяців до його смерті, зокрема одна з «прощальних» поезій «Подзвін конвалії» (1983). У жовтні - листопаді Микола Бажан лікувався в санаторії «Конча - Заспа», потім в лікарні в Феофанії.

25 листопада, у холодний пронизливий день, близькі й друзі поета простилися з ним.

Прах Миколи Платоновича було поховано в Києві на центральній алеї Байкового кладовища поряд із могилою Леоніда Смілянського (Костенко, 2004 308 - 309).

Висновки. Отже, можна стверджувати, що життєвий шлях Миколи Бажана – це політ душі, що оповита страхом і болем. Радянська доба давила ідеологією і законами, які зламали не одного митця. Микола Бажан скорився, щоб вижити і бути почутим. Адже, не можна оминати стороною його вагомий внесок у розвиток культури, науки та літератури зокрема. Його діяльність була оцінена на міжнародному рівні, що є показником високого розвитку поета.

Микола Бажан був людиною не пересічною, з цікавим мисленням та неоднозначною долею, однак він зумів навіть серед важких переломних моментів знайти світло, щоб творити, нехай навіть вдаючись до задобрення

влади. Своєю працею на політичній ниві, він зумів допомогти прискорити процес реабілітації незаконно засуджених діячів культури та мистецтва, що теж вказує на неабияку свідому позицію письменника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Агеєва, 2018 – Агеєва В. Візерунок на камені. Микола Бажан : життєпис (не)радянського поета. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 496 с.
- Бажан, 1988 – Бажан А. Біля джерела. Карбованих слів володар. Спогади про Миколу Бажана. Київ : Дніпро, 1988. С. 15–33.
- Бажан, 1982a – Бажан М. Думи і спогади. Київ : Радянський письменник, 1982. 326 с.
- Бажан, 1985 – Бажан М. Майстер залізної троянди. Твори в 4-х т. Т. 3 : Спогади. Упоряд. Н. В. Бажан-Лауер. Київ : Дніпро, 1985. С. 9–77.
- Бажан, 1957 – Бажан М. Міцкевич в Одесі. 1825 рік. Київ : Радянський письменник, 1957. 52с.
- Бажан, 1938 – Бажан М. Творчі плани. Літературна Газета. 1938. №5. С.2.
- Бажан, 1982 – Бажан М. У світлі Курбаса. Вітчизна. 1982. № 10. С. 118–150.
- Бажан, 1988b – Бажан Н. Майже пів століття. Карбованих слів володар. Спогади про Миколу Бажана. Київ : Дніпро, 1988. С. 34–67.
- Голованівський, 1988 – Голованівський С. Спогад про старшого брата. Карбованих слів володар. Спогади про Миколу Бажана. Київ : Дніпро, 1988. С. 105–129.
- Голубєва, 1984 – Голубєва З. Нарис творчості М. Бажана. Київ : Дніпро, 1984. 207 с.
- Гончар, 2002 – Гончар О. Щоденники : у 3 т. Т. 1: 1943–1967 / упоряд., підгот. тексту, ілюстративного матеріалу та передм. В. Гончар. Київ : Веселка, 2002. 455 с.
- Гринько, 1964 – Гринько Д. Пліч-о-пліч з своїми героями. Майстер карбованого слова. Київ : Радянський письменник, 1964. 244 с.
- Костенко, 2004 – Костенко Н. Микола Бажан. Життя. Творчість. Особливості віршостилістики : Монографія. Київ : Видавництво «Кий», 2004. 381 с.
- Костюк, 1987 – Костюк Г. Зустрічі і прощання : спогади. Кн. 1. Едмонтон : Канадський інверситет укр. студій, Альбертський університет, 1987. 718 с.
- Кравців, 1969 – Кравців Б. Бажанові «Сліпці» і їх доля. Сучасність. Мюнхен, жовтень 1969. Ч. 10 (106). С. 20–29.
- Сеніна, 2008 – Лист до Ярослава Івашкевича від 26 квітня 1963 р. // *Діалог, який не завершується* / упоряд. Т. Сеніна. Обласний літературно-меморіальний музей Юліуша Словацького. Тернопіль : Лілея, 2008. С. 16.
- Бажан, 1980 – Лист М. Бажана до В. Чистякової від 14 квітня 1980 р. // *Микола Бажан : маловідомі мистецькі сторінки*. С. 64–66.
- Новиченко, 1967 – Новиченко Л. Не ілюстрація – відкриття! Київ : Радянський письменник, 1967. 327 с.
- Панченко, 2012 – Панченко В. Панцир для Гамлета. Шляхи Миколи Бажана. (on line). Щоденна всеукраїнська газета «День». Вип. Від 19.03.2012. Режим доступу: http://incognita.day.kiev.ua/panczir_dlyagamleta.html
- Суровцова, 1996 – Суровцова Н. Спогади. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. 432 с.
- Цалик, 2005 – Цалик С. Без канонів, або Про що змовчали біографи Миколи Бажана. Українська мова та література. 2005. Ч. 21-23. С. 32–36.
- Цалик, 2010 – Цалик С. Таємниці письменницьких шухляд. Київ : Наш час, 2010. 347 с.
- Цимбал, 2019 – Цимбал Я. Небажаний Бажан (Електронний ресурс) Український тиждень. 12 жовтня 2019. Режим доступу до ресурсу: <https://tyzhden.ua/History/236424>.
- Черниш, 1987 – Черниш Н. Академик Николай Платонович Бажан – редактор и издатель: Опыт работы в Главной редакции Украинской Советской энциклопедии : автореф. дисс. канд. филол. наук: 05.25.04. книговедение. Москва : Москов. полиграф. ин-т, 1987. 17 с.
- Чілачава, 1993 – Чілачава Р. Сходження на Зедазені: Літ.- крит. нарис. Київ, 1993. 158 с.
- Шахівець, 1926 – Шахівець І. Микола Бажана «17-й патруль». Культура і побут. 1926. № 14. С. 8.

REFERENCES

- Aheieva, 2018 – Aheieva V. Vizerunok na kameni. Mykola Bazhan : zhyttiepys (ne)radianskoho poeta. [Pattern on a stone. Mykola Bazhan: biography of a (non) Soviet poet.]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2018. 496 s [in Ukrainian].
- Bazhan, 1988 – Bazhan A. Bilia dzherela. Karbovanykh sliv volodar. Spohady pro Mykolu Bazhana. [At the source. Coined words ruler. Memories of Mykola Bazhan.]. Kyiv : Dnipro, 1988. S. 15–33 [in Ukrainian].
- Bazhan, 1982a – Bazhan M. Dumy i spohady [Thoughts and memories]. Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1982. 326 s. [in Ukrainian].

- Bazhan, 1985 – Bazhan M. Maister zaliznoi troiandy [Master of the iron rose]. Tvory v 4-kh t. T. 3 : Spohady. Uporiad. N. V. Bazhan-Lauer. Kyiv : Dnipro, 1985. S. 9–77 [in Ukrainian].
- Bazhan, 1957 – Bazhan M. Mitskevych v Odesi [Mickiewicz in Odessa]. 1825 rik. Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1957. 52 s. [in Ukrainian].
- Bazhan, 1938 – Bazhan M. Tvorchy plany [Creative plans]. Literaturna Hazeta. 1938. №5. S.2 [in Ukrainian].
- Bazhan, 1982 – Bazhan M. U svitli Kurbasa [In the light of Kurbas]. Vitchyzna. 1982. № 10. S. 118–150 [in Ukrainian].
- Bazhan, 1988b – Bazhan N. Maizhe piv stolittia. Karbovanykh sliv volodar. Spohady pro Mykolu Bazhana.[Almost half a century. Coined words ruler. Memories of Mykola Bazhan.] Kyiv : Dnipro, 1988. S. 34–67 [in Ukrainian].
- Holovanivskyi, 1988 – Holovanivskyi S. Spohad pro starshoho brata. Karbovanykh sliv volodar. Spohady pro Mykolu Bazhana. [Memoirs of an older brother. Coined words ruler. Memories of Mykola Bazhan.]. Kyiv : Dnipro, 1988. S. 105–129 [in Ukrainian].
- Holubieva, 1984 – Holubieva Z. Narys tvorchosti M. Bazhana [Essay on the work of M. Bazhan]. Kyiv : Dnipro, 1984. 207 s. [in Ukrainian].
- Honchar, 2002 – Honchar O. Shchodennyky : u 3 t. T. 1: 1943–1967 / uporiad., pidhot. tekstu, iliustratyvnoho materialu ta peredm [Diaries: in 3 vols. Vol. 1: 1943–1967 / edited, prepared. text, illustrative material and foreword. V. Gonchar.]. V. Honchar. Kyiv : Veselka, 2002. 455 s. [in Ukrainian].
- Hryenko, 1964 – Hryenko D. Plich-o-plich z svoimy heroiami. Maister karbovanoho slova. [Side by side with his heroes. Master of the coined word.]. Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1964. 244 s. [in Ukrainian].
- Kostenko, 2004 – Kostenko N. Mykola Bazhan. Zhyttia. Tvorchist. Osoblyvosti virshostylistyky : Monohrafiia.[Mykola Bazhan. Life. Art. Features of poetry: Monograph.]. Kyiv : Vydavnytstvo «Kyj», 2004. 381 s. [in Ukrainian].
- Kostiuk, 1987 – Kostiuk H. Zustrichi i proshchannia : spohady. [Meetings and farewells: memories.]. Kn. 1. Edmonton : Kanadskyi iniversytet ukr. studii, Albertskyi universytet, 1987. 718 s [in Ukrainian].
- Kravtsiv, 1969 – Kravtsiv B. Bazhanovi «Sliptsi» i yikh dolia. [Bazhanov "Blind" and their fate]. Suchasnist. Miunkhen, zhovten 1969. Ch. 10 (106). S. 20–29 [in Ukrainian].
- Senina, 2008 – Lyst do Yaroslava Ivashkevycha vid 26 kvitnia 1963 r. [Letter to Yaroslav Ivashkevych dated April 26, 1963]. // Dialoh, yakyi ne zavershuietsia / uporiad. T. Senina. Oblasnyi literaturno-memorialnyi muzei Yuliusa Slovatskoho. Ternopil : Lileia, 2008. S. 16 [in Ukrainian].
- Bazhan, 1980 – Lyst M. Bazhana do V. Chystiakovoï vid 14 kvitnia 1980 r. [Letter of M. Bazhan to V. Chystiakova dated April 14, 1980]. // Mykola Bazhan : malovidomi mystetski storinky. S. 64–66 [in Ukrainian].
- Novychenko, 1967 – Novychenko L. Ne iliustratsiia – vidkryttia! [Not an illustration - a discovery!]. Kyiv : Radianskyi pysmennyk, 1967. 327 s [in Ukrainian].
- Panchenko, 2012 – Panchenko V. Pantsyr dlia Hamleta. Shliakhy Mykoly Bazhana. [Armor for Hamlet. Ways of Mykola Bazhan.]. (on line). Shchodenna vseukrainska hazeta «Den». Vyp. Vid 19.03.2012. Rezhym dostupu: <http://incognita.day.kiev.ua/panczir-dlyagamleta.html> [in Ukrainian]
- Surovtsova, 1996 – Surovtsova N. Spohady [Memories]. Kyiv : Vyd-vo im. Oleny Telihi, 1996. 432 s [in Ukrainian].
- Tsalyk, 2005 – Tsalyk S. Bez kanoniv, abo Pro shcho zmovchaly biohrafiy Mykoly Bazhana. [Without canons, or What the biographers of Mykola Bazhan kept silent about.]. Ukrainska mova ta literatura. 2005. Ch. 21-23. S. 32–36 [in Ukrainian].
- Tsalyk, 2010 – Tsalyk S. Taiemnytsi pysmennytskykh shukhliad [Secrets of writers' drawers.]. Kyiv : Nash chas, 2010. 347 s. [in Ukrainian].
- Tsymbal, 2019 – Tsymbal Ya. Nebazhanyi Bazhan [Unwanted Bazhan]. (Elektronnyi resurs) Ukrainskyi tyzhden. 12 zhovtnia 2019. Rezhym dostupu do resursu: <https://tyzhden.ua/History/236424> [in Ukrainian].
- Chernysh, 1987 – Chernysh N. Akademyk Nikolai Platonovych Bazhan – redaktor y yzdatel: Opyt raboty v Hlavnoi redaktsyyi Ukraynskoï Sovetskoï entsyklopedyy : avtoref. dyss. kand. fylol. nauk: 05.25.04. knyhovedenye [Academician Nikolai Platonovich Bazhan - editor and publisher: Experience in the Main Edition of the Ukrainian Soviet Encyclopedia: author. diss. Cand. philol. Science: 05.25.04. bibliography.]. Moskva : Moskov. polyhraf. yn-t, 1987. 17 s. [in Russian].
- Chilachava, 1993 – Chilachava R. Skhodzhennia na Zedazeni: Lit.- kryt. narys.[Ascent on Zedazen: Lit.- Critic. sketch]. Kyiv, 1993. 158 s. [in Ukrainian].
- Shakhivets, 1926 – Shakhivets I. Mykola Bazhana «17-y patrol». [Mykola Bazhana "17th Patrol"]. Kultura i pobut. 1926. № 14. S. 8 [in Ukrainian].